

סימפוניה לר' נחמן מברסלב | צבי לובושיץ

טבע ואדם - אקסטזה ביניהם

בעיה אוניברסלית

אחד מהמטאורים הגדולים על סדר היום העולמי בשנים האחרונות הוא יחס האדם והסביבה – נושאים כגון מחזור, פרחי בר מוגנים או אפקט החממה נלמדים מגיל הגן ומקבלים במה מכובדת באמצעי התקשורת. במספר מדינות מפלגות 'ירוקות' מתמודדות בהצלחה על צירים בבית המחוקקים. בעבר הלא רחוק נקודת המבט הייתה די מצומצמת והתמקדה בעיקר בדאגה לשלומן של חיות הבר או הקמת שמורות טבע. אולם, עם השנים התגבשה ההבנה שהבעיות הנוגעות לסביבה הן נרחבות ועמוקות יותר: הבעייתיות בעיסוק בסביבה אינה נוגעת רק לחיות וצמחי הבר אלא גם לבריאותם, לביטחונם ולאיכות חייהם של בני האדם היום ובעתיד. מורכבות נוספת של שאלת איכות הסביבה נובעת מקיומם של קשרי גומלין דו-סטריים, עמוקים וסבוכים בין הפעילות האנושית לסביבה האקולוגית, כהשפעת השימוש במיכלי תרסיס על הידלדלות שכבת האוזון.

למעשה, השאלה הקיומית - אקולוגית הבסיסית בדבר מיקומו של האדם מול הטבע נידונה בכל מיני זוויות החל במדעים המדויקים ועד להגות ופילוסופיה. בדורות האחרונים, מספר הוגים¹ התייחסו לבעיה זו: האם בן האנוש הוא חלק מהטבע או שמה לא? מהם גבולות השימוש בטבע לצרכיו האישיים? אחד מענקי המחשבה, המתמייחסים לשאלה זו הוא ר' נחמן מברסלב. במאמר זה ברצוני להציג את התייחסותו המרתקת לשאלה האקולוגית ופתרונה.

דרך ללא מוצא

ראשית, יש לתאר את הבעיה המדוברת בהרחבה, זאת כדי להבין לעומק את הפתרון שמציע ר' נחמן.

שני סוגים של חוויות יתכנו בעת שהאדם המודרני יוצא לשהות בחיק הטבע:

¹ לסקירה נרחבת של ההוגים ראה: האנציקלופדיה היהודית דעת, ערך 'איכות הסביבה'

מפגש באופן בלתי אמצעי עם מגוון רחב של בעלי חיים, עצים ופרחים, ריחות וקולות – היציאה אל הטבע משרה על האדם רוגע ומנוחה משטף החיים שלו. אולם, מצד שני יתכן כי כאשר ינסה האדם בכח מחשבתו להתחבר אל הטבע, להפוך לחלק ממנו, יגלה שהדבר כמעט בלתי אפשרי. זאת מכיוון שלעד יוותר האדם בעמדה של צופה מן הצד. שכלו של האדם, יכולתו להגדיר את העצמים שהוא רואה ולקרוא להם בשמות גורם לו להישאר מנוכר וזר אליהם – אין הם חלק מהווייתו וזהותו העמוקה אלא אובייקטים שיש להם שמות וערכים אנציקלופדיים. בעל החיים חסר התבונה אינו חושב על שמו של העשב בזמן שהוא אוכל אותו ואיננו נודד דרומה בעזרת מצפן. חיייו הם אינסטינקטיביים לחלוטין ולכן חווייתו את תחום המחייה שלו איננה כמסתכל מן הצד אלא כחלק אינטגרלי מהמרחב. כך - האדם בטבע הינו 'תייר', ואילו בעל החיים 'טבע'. אתן דוגמה: סביבת החיים 'ביצה' מורכבת מצמחי מים ודו-חיים הניזונים מהם. בהינטל אלה, אותה סביבת החיים כבר לא תוגדר כ'ביצה'. לעומת זאת - קיומו של האדם חסר כל משמעות לעניין זה כיוון שאיננו רכיב במערכת האקולוגית, כלומר - 'ביצה' או 'יער גשם' יוותרו כאלה עם האדם ובלעדיו. כך, מצוי האדם בפרדוקס מתמיד: בזמן שהותו במרחב האורבני, האדם הוא 'חלק מהנוף' ומתאים לסביבת החיים אותה יצר, אך סביבה זו 'נטולת טבע' היא ונוצרה ע"י כיבוש והרס הטבע באמצעות קונסטרוקציות של בטון וברזל. אולם, כאשר יוצא האדם אל הטבע כדי להשתחרר ממועקת כיבוש זו, לא נותר לו אלא לעמוד כצופה מן הצד, שכן אין הוא חלק מסביבת חיים זו. למרבה הצער מתברר, שבין כך ובין כך זיקתו של האדם לטבע היא כובשת או מנוכרת, ואת ההרמוניה המבוקשת האדם המודרני לא מצליח להשיג. בעיית זיקתו של האדם אל הטבע, מתבטאת היטב בתחום השירה, בו העיסוק בטבע בכלל נוכח לרוב. סקירה שטחית של שירי משוררים בנושא, מעלה שני כיוונים מרכזיים בעניין זה: ניצול מול ניכור.

הטבע כמשאב

רוב רובם של מופעי הטבע בשירה הם באופן בו הטבע נועד לשרת את הרגשותיו של האדם - אין הוא אלא מצע ורקע שדרכו מתוארות רגשותיו של הגיבור או המשורר. ישנן דוגמאות רבות, לפניכם טעימה קצרה.
בשיר 'גבעולי אֶשְׁתַּקֵּד' כותב ביאליק:

עוד על-קירות לִבְבֵךְ מִתְרַפְּקִים וּתְלוּיִם גְּבֻעוּלִים
שֶׁל שׁוֹשְׁנֵי אֶשְׁתַּקֵּד –
חֲמֵדַת נִפְשֵׁי! רְאֵי: בֵּין עָרוּגוֹת הַגֶּן וְאֵילָנָיו
אָבִיב חֲדָשׁ מְרַקֵּד.

הַשׁוֹמֵעַת אֶת רִיחַ שְׂרָבִיטִים חֲדָשִׁים וִירָקִים
בָּא עִם רִיחַ הַנְּטֹף?
כִּכָּה יִשְׁגָּה הַפְּרֹדֵס הַיּוֹנֵק וּמִיָּנִיק וְחֵי
בְּכָל-רִבְבוֹת שְׂבֻטָיו.

לִפְנוֹת עָרֵב – וּבָאָה הַיְלָדָה הַתַּמָּה, הַיְפָּה,
בַּת הַגֶּזֶן, לְלִקֵּט
אֶת-כָּל-מִפְּלֵ מִזְמָרָה – וְהָיוּ בְלִילָה לְבַעֲרָה
כָּל גְּבֻעוּלֵי אֶשְׁתַּקֵּד.²

מבלי להיכנס לניתוח מעמיק של שיר זה, אפשר להבין בקלות שגבעולי השושנים הרעננים אינם חשובים כשלעצמם אלא מהווים את הכלי בעזרתו המשורר מביע את רגשותיו. עקרונית, ניתן להביע את אותם הרגשות גם בעזרת דימויים אחרים. כלומר – המשורר משתמש בטבע כדי להביע את רחשי לבו, ולא מתייחס אליו כאל דבר העומד בפני עצמו.
דוגמה מובהקת עוד יותר אפשר למצוא בשירה המפורסם של זלדה "הכרמל האי-נראה":

² ח.נ ביאליק, כל שירי ביאליק – דביר תשכ"ו, עמ' קנא.

כְּאֲשֶׁר אָמוֹת
לְעֵבֶר לְמַהוּת אַחֲרֵת –
יִפְרֹד הַכְּרַמֶּל הָאֵי-נִרְאָה
שֶׁהוּא כָּלוּ שְׁלִי,
כָּלוּ תְּמִצִּית הָאֲשֶׁר,
שְׁמַחֲטָיו, אֲצִטְרָבְלִיו, פְּרָחִיו וְעִנְיָיו
תְּקוּקִים בְּבִשְׂרֵי –
מִן הַכְּרַמֶּל הַנִּרְאָה
עִם שְׁדֵרֵת הָאֲרָנִים הַיּוֹרֶדֶת לָיִם.[...]³

בשיר זה הדברים ניכרים עוד יותר - זלדה מתארת במפורש את קיומו של הטבע בנפשה פנימה: רגשת כאב עשויה להיות אצטרובל, חדווה היא פרח, שלוהה - ענן. הכרמל האמיתי, זה שהעיר חיפה בנויה על מדרונותיו קיים בשיר אך ורק כאמצעי לתיאור רגשותיה של המשוררת, ובזה הממשי אין עניין של ממש. הדברים כתובים במפורש: הבית הראשון של השיר עוסק כולו בכרמל ה'זלדאי' הפנימי, וכאשר ברצונה לדבר על שרשרת ההרים הנושקת לים התיכון היא טורחת להבהיר שעליו מדובר, שכן השימוש במילה 'כרמל' לתיאור נפשה פנימה מנתק את המסומן המקובל (ההר הירוק) מן המילה המסמנת אותו בדרך כלל (כרמל). ובאמת, לצורך העניין - אותו 'כרמל אי-נראה' יכול להתקיים בנפשה של זלדה פנימה גם לאחר שההר המציאותי נשרף והשתנה לבלי היכר. די למשוררת בזיכרון מראות הכרמל החרוט בה משכבר הימים, ע"מ לבצע את ההשלכה ממנו אל נפשה.

הוּא אֲרִצִּי! הִיא לֹא אֲנִי

לעיתים נדירות יותר ניתן למצוא שירים בהם הטבע מתואר כשלעצמו, כלומר בהם המשורר מתאר את הטבע כמות שהוא ולא מתיימר לנכס אותו לתיאור הלך רוחו. במקרים אלו מתעוררת הבעיה השנייה שהזכרנו - ניכור ושניות בין המשורר לבין הטבע אותו הוא מתאר. המשורר שאול טשרניחובסקי כתב שיר הלל לארצנו:

³ זלדה, הכרמל האי-נראה: שירים, תשל"א.

הוי אַרְצִי ! מוֹלְדְתִי !
 הר טְרָשִׁים קָרַח,
 עֶדְרַ עֲלֶפָה : שָׁהּ וְגָדִי
 זָהָב - הָדָר שְׁמֵחַ.
 מְנָרִים, גָּל, מִצְבָּה,
 כְּפוֹת - טִיט עַל פֵּית .
 מוֹשְׁבָה לֹא נוֹשְׁבָה,
 זֵית אֶצֶל זֵית.

אַרְץ ! אַרְץ - מוֹרְשָׁה!
 דְּקָל רַב - כְּפִיִּים,
 גָּדָר - קו - צִבּוֹר רָשָׁע.
 נַחַל כְּמָה - הַמַּיִם.
 רֵיחַ פְּרֻדְסֵי - אָבִיב,
 שִׁיר - צִלְצֵל גְּמֻלָּה.
 חַל - חוֹלוֹת לַיִם סְבִיב,
 צַל שְׁקָמָה נוֹפְלָת. [...]⁴

במקרה הזה, הטבע עומד כשלעצמו, ומתואר בדיוק כמות שהוא, אך המשורר מחוץ לתמונה. אין יחס של ממש בין טשרניחובסקי למראות אותם הוא מתאר. צפה ועולה כאן בעיית הניכור – המשורר מסוגל לתאר את ראות עיניו, אך לא להיכלל בעצמו בנופי הארץ המפעימים אותו. שירים ממין זה נכתבו בדור הקודם ושלפניו,⁵ אך נראה שלא בכדי אינם בנמצא כיום, שכן הללו נטולי רגש כנה וחסם ומסתפקים בתיאורים סכמטיים כמעט של נופים ומראות.

האקסטזה כמפתח

בספרו 'על גבול שני עולמות' מקדיש הלל צייטלין מאמר ארוך לניתוח אישיותו ותורותיו של ר' נחמן. מתברר, שר' נחמן עסק רבות בסוגיות הקשורות לעניינינו – שירה וזמרה, עולם הטבע. וכך כותב הלל צייטלין:

⁴ שאול טשרניחובסקי, מתוך: הוי ארצי! מולדתי!, התרצ"ג.
⁵ כך ניתן לראות ב'חורשת האקליפטוס', 'ארץ ישראל יפה', 'פזמון ליקינטון' ועוד רבים משירי הזמר העברי המוקדם. יתכן שהסיבה לכך שניתן למצוא שירים רבים יחסית בז'אנר הפזמונאות המתייחסים לטבע ללא דגש על רגשות האדם היא שהפזמון, בשונה מהשירה הלירית, אינו מתיימר מלכתחילה להעביר את רגשותיו העזים של המשורר.

"אין בכל חכמי ישראל, אשר הבין ערכו של הטבע ופעולתו על הרגש הדתי כהצדיק מברסלב. גם אלה מחכמי ישראל שהם נותנים ערך גדול לראיה ולהסתכלות מזכירים רק את ההסתכלות החיצונית... בעל חובות הלבבות ב'שער הבחינה' מאריך הרבה בעניין ההסתכלות בכל הברואים.⁶ ואולם העיקר הוא הבחינה בברואים כלומר הכרת החכמה הנכרת בהם שמתוך ההסתכלות בנפלאות, מבנה הגוף של כל יצור ויצור, יבא האדם לידי הכרת הבורא... הסתכלותו של ר' נחמן בטבע איננה הסתכלותם של התיאולוגים אף לא הסתכלותם של המשוררים הרגילים.

ובהמשך:

"הצדיק מברסלב מדבר בסגנון אחר לגמרי. הוא מדבר על שירת העשבים על החן השפוף על השדה אשר ברכו ה', על רוח הקדושה והטהרה שהוא מכניס בלב האדם".⁷

הלל צייטלין רומז לנו כי ר' נחמן קושר בין היציאה אל הטבע לבין שירה וניגון. על קשר זה ברצוני לעמוד בשורות הבאות, עם כניסתנו למעמקי תורותיו של ר' נחמן הרלוונטיות כאן.

באחת מתורותיו המוכרות, אשר היוותה השראה לשירה המפורסם של נעמי שמר, כותב ר' נחמן:

"כי דע, כי כל רועה ורועה יש לו ניגון מיוחד לפי העשבים ולפי המקום שהוא רועה שם... כי כל עשב ועשב יש לו שירה שאומר, שזה בחינת פרק שירה, ומשירת העשבים נעשה ניגון של הרועה".⁸

הטבע כולו שיר הלל לא-להים. לכל עשב, ולו הקטן ביותר ישנו לחן מסוים אותו הוא שר ובו מקלס – י-ה. כאשר יוצא רועה (הצאן) אל הטבע, מנגן גם הוא

⁶ אך איך אופני הבחינה בברואים, נאמר, כי הבחינה בברואים היא העיון בפנות העולם ותולדותיהם המחוברות מהם ובתכונת חלקי כל מורכב ואופני תועלתו וסימני החכמה בכריאתו ובמתכונתו, ודמותו, ותקנתו, ועילתו התמימה, אשר לה נברא, והכרת רוחניות העולם הזה וגשמותו, ועלוליו ומעולליו, ומדברו, ודוממו, ונחו, ונעו, וקפאיו, וצמחיו, ועלינו, ותחתונו, שהבורא יתעלה הרכיבו הרכבה נכונה, וסדרו סדור מתוקן, וחלק אותו חלוק מבורא, ושמהו רומז אליו ומורה עליו, כאשר תורה המלאכה על עושה והבית על בונהו. וראוי שתדע, כי כל העולם מחובר מגשמיות ורוחניות, נמזגו ונתערבו עד ששב קצתם מעמיד את קצתם, כנפש וכגוף בחיים". שם, פרק ג. (הערת הכותב)

⁷ הלל צייטלין, על גבול שני העולמות - יבנה תשל"ו, עמ' 304-305.

⁸ ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן תנינא, סג.

שיר הלל לבורא עולם. שירו של הרועה מורכב ומולחן ע"פ המקום בו הוא עומד: לחניהם של העשבים, העצים והפרחים (ואוסיף משלי – בעלי החיים) הגדלים שם מתחברים כולם לניגון אחד כוללני וסוחף – זהו שירו של הרועה, ואינה דומה שירת הרי ירושלים לזמרתם של שדות עמק יזרעאל. אין הרועה חיצוני לטבע, מנותק ממנו או משתמש בו באנוכיות אלא הופך לחלק ממנו, נושא את שירו באחדות הקושרת את העשבים כולם להרמוניה שלמה שבה האדם הוא המנצח. דימוי המנצח על תזמורת – משלי הוא, ולדעתי מכוון בצורה המדויקת ביותר לכוונתו של ר' נחמן: המנצח אמנם מודע לצליליו של כל כלי נגינה ומכוון את המוזיקה כרצונו, אולם – איננו מנותק וזר למנגנים, הוא והם אחדות אחת שלמה.

בספר 'ליקוטי עצות' מוסיף ר' נחמן:

"אם היה האדם זוכה לשמוע את השירות והתשבחות של העשבים איך כל עשב ועשב אומר שירה להשי"ת בלי שום פניה וכלי שום מחשבת חוץ כלל, כמה יפה ונעלה כששומעין השירה שלהם וע"כ טוב מאוד לעבוד את ד' ביראה ולהתבודד על פני השדה בין גדולי הארץ ולשפוך את שיחתו לפני השי"ת באמת".⁹

היות ויציאה אל הטבע היא למעשה מפגש עם שירת הבריאה המשבחת את בוראה, תפילה בינות לעשבים עשויה להיות עמוקה יותר; פעולה זו אפשרית בזמן שהאדם מצטרף ל'שירת העשבים'. על פי תורה זו אין האדם מתבונן בצומח או אוסף אותו לביתו. הוא אפילו לא 'מנצח' על התזמורת, אלא מצטרף בשיר הלל כנגן אחד מיני רבים בסימפונית השבח לאלוהי עולם.

מדברי ר' נחמן האמורים לעיל עולה כי האדם היוצא אל הטבע, ומעוניין בהשפעתו עליו צריך לצרף שני גורמים: שירה והתכללות.

ההתכללות פירושה התאחדות או התקשרות, כלומר כניסה לעולם הטבע כחלק ממנו ושליטת העמדה החיצונית כלפיו. הגורם השני הוא שירה וזמרה, זו הנשמעת מפיות העשבים ופותחת את שערי ליבו של האדם לרנן יחד איתם.

לדעתי, ככוונתו של ר' נחמן לתאר כאן חוויה אקסטטית: שילוב של התכללות ושירה פירושו מצב אקסטזה עמוק שהאדם מסוגל להיכנס אליו דווקא בזמן

⁹ ליקוטי עצות, התבודדות, ד.

שהותו בטבע. אקסטזה זו הינה דו סטרית: מקורה של האקסטזה ומחוללתה היא 'שירת העשבים'. אולם, עם פעולת ה'התכללות' של האדם, כלומר ויתורו על אנוכיותו ועמדתו הזרה לטבע, האדם מסוגל לחוות את הטבע כפי שביקש עם התרחקותו מהמרחב העירוני. הופך הוא לאחד עם העצים והפרחים, מתאחד עם בעלי החיים ונהיה ל'טבע' בפני עצמו! בויתורו על השכל המבדיל בינו לבין שאר הנבראים, משיל מעליו את קליפת השניות והופך לרגעים אחדים לעץ, עשב או בעל חיים.

לפני שאכריז על מציאת אפשרות אמיתית ליציאה אל הטבע אתעכב על המשך דבריו של ר' נחמן:

"האם הזוכה להיות רגיל ולהתבודד באמת ולפרש שיחתו לפני השי"ת כראוי אם זוכה להתבודד בשדות ויערים אז הוא מרגיש בכל פסיעה ופסיעה שפוסע טעם גן עדן. גם אח"כ כשחוזר משם אזי כל העולם חדש בעיניו ונדמה לו כאלו הוא עולם אחד חדש לגמרי ואין העולם נראה בעיניו כלל כאשר מקדם"¹⁰

כנגד הטוענים שחוויות אקסטטיות מסוג זה הינן 'כחלום יעוף' ואינן משאירות חותם של ממש על הנפש, אומר ר' נחמן כי חזרתו של האדם אל ממלכת האספלט והבטון איננה כיציאתו. השפעתם של העשבים והצמחים על נפשו היא בהפיכתו לאדם חדש, וכעת ההתבוננות על העולם שלו היא אחרת עד 'שאין העולם נראה בעיניו כלל כאשר מקדם'.

מכל האמור בדברי ר' נחמן עולה פתרון עמוק לבעיית השניות והניכור של האדם מול הטבע. לדעתי ר' נחמן אינו מנסה לטעון כי האדם והטבע חד הם, ועם בעיה זו הוא בא להתמודד – במקום התבוננות חיצונית ר' נחמן קורא להאזנה פנימית והתכללות רוחנית, שתי פעולות המכניסות את האדם לאקסטזה בו עולם הטבע והוא הופכים אחד. ביסודה של התכללות זו עומדת השירה שבניגוד לשימוש הרגיל בה (המעצים בדרך כלל את בעיית השניות בין האדם והטבע) ר' נחמן משתמש בה דווקא ככלי להסרת המחיצות בין האדם לעולם החיצוני.

¹⁰ שם.

מכאן אפשר לטעון טענה נוספת: לפי ר' נחמן האפשרות לביטול השניות ויצירת הרמוניה בין טבע ואדם ניתנת אך ורק למתבונן על הטבע במבט דתי,¹¹ רק המאזין לשירת הבריאה המהללת ומשבחת את הקב"ה יוכל להתאחד ולהיות חלק ממנה. ובאמת כך כותב צייטלין באותו מאמר:

"הסתכלותו של רבי נחמן בטבע היא הסתכלות של חוזה. הסתכלותו של האיש שאיננו יודע לחלק כלל בין האני ובין הבלתי אני, איש שהוא נכלל עם כל מה שהוא רואה ומרגיש בהתפעלות שלמה וגמורה, התופש אל כל החן והנהדר שבכל מין ומין וממזגם עם שאיפותיו הנפשיות הוא, עם תכונותיו המוסריות הוא, עם הקדושה והטהרה שבנפשו."¹²

מילה לסיום

תבונתו של האדם אינה מאפשרת לו להיות 'חלק' מן הטבע אלא להתייחס אליו בשתי צורות מנוגדות: ניכור וניצול. גישות אלו כלפי הטבע נראות בבירור בשירה העברית, והראיתי את הבעייתיות שכל גישה כזו מעלה. מלימוד מעט מזער מתורתו של ר' נחמן (עם פרשנויותיו של הלל צייטלין) המתמודד עם בעיה קיומית זו, נראה כי האדם עצמו מסוגל להיות 'טבע', ולא רק לנצל או להתנכר אליו, באמצעות השירה וההתכללות. האיחוד בין שני גורמים אלו מוביל את האדם למצב של אקסטזה. אם נצליח לאמץ התבוננות 'דתית' על הטבע – כאוסף של פרטים השרים שיר הלל לא-להים, ולראות באדם כמנצח או נגן נוסף המצטרפים לתזמורת, נוכל להגיע למצב בו האדם מתאחד עם הסביבה והופך לחלק ממנה.

¹¹ בכוונה לא כתבתי 'לאדם דתי', שכן צורת ההתבוננות היא בחירה נקודתית של כל אדם.
¹² שם עמ' 306.